

»Vaaksan pituus.»

»Nüüd-sõna algupärasest»-nimisessä kirjoituksessaan Eesti Keel 1923: 166—167 LAURI KETTUNEN palautti suomen *nyt*, viron *nüüd* sanan kantasuomalaiseen **nüyüttä* asuun, jota hän piti olettamansa **nükūs* 'nyky aika' sanan säännönmukaisena yks. partitiivina. Muutamaa vuotta myöhemmin (1929) hän kuitenkin tyytyi Eestin kielen äännehistoriassaan s. 53 johtamaan tämän pikku sanan sovinnaiseen tapaan *t*-loppuisesta alkumuodosta, joten on ehkä katsottava hänen luopuneen **nüyüttä*-teoriastaan — aiheellisestiko vai aiheetta, se jääköön tässä pohtimatta. Olen hänen alussa mainittuun tutkielmaansa viitannut lähinnä siksi, että siinä on ns. ominaisuudennimien kehitystavasta lausuttu ajatus, joka eräässä suhteessa tulee lähelle omaa käsitystäni: »Etümoloogistel põhjustel (abstraktsubstantiivid on teatavasti *võsi* 'aasta' sõnaga tuletatud) peame küll ka partitiivis teise silbi pikast vokaalist välja minema: **nüküütä*, kuid on näha, et v o k a a l s i i n õ i g e v a r a l ü h e n e s¹ ja eelolev konsonant nõrgastmeliseks kujunes (**nüyüttä*).» Siinä kohden käsitykseni kuitenkin poikkeaa Kettusen esittämästä, että en palauttaisi hänen olettamaansa **nüyüttä* muotoa — jos edellyttäisin sanan todellakin kuuluneen ns. ominaisuudennimiin — aikaisempaan **nüküütä* asuun, vaan pitäisin sitä sellaisenaan tämän johdannaisryhmän yks. partitiivin kantasuomalaista alkua — joskaan en sen prototyyppiä **vanha-õtta* — vastaavana. Vain aniharva nykyisistä ominaisuudennimistämme on ollut mukana ryhmän yhdyssanaaisessa kehitysvaiheessa (vrt. TOIVONEN Suomi 101: 266), enemmistö on syntynyt vasta aikana, jolloin kysymys on ollut liittymisestä *-us* : *-ute*-loppuiseen johdannaistyyppiin.

Suunnilleen samaan aikaan kuin mainittu Kettusen artikkeli ilmestyi, nim. SUST LII 216—237 (tämä kuten Eesti Keel 1923, n:ot 5—6, ilmestyi helmikuussa 1924 »Prof. E. N. Setälä 60-ne aastase sünnipäeva puhul»), allekirjoittanut koetti perustella käsitystä, että ns. ominaisuudennimien myöhäiskantasuomalaiseen rakenteeseen on kuulunut johtimen lyhyt *u* (*ü*), siis esim. **vanhus* : **vanhuden* samalla tavoin kuin nykyisinkin suomessa *rakkaus* : *rakkauden*. Lähtökohtanani oli vakaumus, että »ei ole voitu osoittaa ainoatakaan varmaa esimerkkiä siitä, että kantasuomessa olisi yhdistämättömässä sanassa ensi tavua kauempana esiintynyt pitkiä vokaaleita». ² Saman esitykseni mukaan näissä sanoissa nykyään yleisesti

¹ Harvennus allekirjoittaneen.

² Nyt perästäpäin olisi lisättävä, että E. A. Tunkelo on perusteellisessa tutkimuksessaan »Pääpainottoman lyhyen ja pitkän *i:n* vaihtelusta Itämeren-suomalaisissa kielissä» (1938) päätyntä tulokseen, että myöhäiskantasuomessa on esiintynyt pää-

tavattava pitkä vokaali perustuisi kantasuomea myöhäisempään *ue* > *ū* (*üe* > *ū*) muutokseen, joka olisi suoritettu sangen yleisesti niissä tapauksissa, joissa painottoman vokaalin jälkeinen *δ* on täysin äänneilaisesti kadonnut, etenkin jos *e* on ollut painoton (**vanhuδen* > *vanhuen* > *vanhūn*, mm. vanhasta kirjasuomesta runsaasti todettuja tyyppejä; vrt. myös *kohtuullinen*, *kohtuuton*, *miehuullinen*). Eri suuntiin käyneet analogiset yleistyksiset ja kontaminoitumiset ovat mitä moninaisimmalla tavalla jo aikaisin sotkeneet puhtaan tyyppin tuntomerkit niin suomesta kuin eräistä sukukielistäkin — ajateltakoon vain sitä kirjavuutta, minkä viro tässä tapauksessa tarjoaa nähtäväksemme (ks. esim. WIEDEMANN *Grammatik der Ehnstnischen Sprache* 187—189). Selostamatta tämän tarkemmin kirjoitustani, joka on asiasta kiinnostuneen helposti löydettävissä, haluaisin vain lisätä, että jos joku lukijoistani on käsittänyt minun pyrkineen vastustamaan vanhaa (ennen Setälää jo AHLQVISTILLA SKR 35 tavattavaa) *-ute* < **vōte* selitystä, niin valitan, etten tullut tätä, mielestäni ilmeistä asiaa selkeästi esittäneeksi. Pidän pääasiana sen seikan tähdentämistä, että jo myöhäiskantasuomea aikaisemmin tässä johdannaistyyppissä on päädytty lyhyeen *u*:hun (*ū*:hyn). Puhuuhan jo kvalitatiivinenkin muutos *ō* > *u* kyllin selvää kieltä oletetun yhdyssanasuuden varhaisesta häviämisestä. Varhain kantasuomessa tapahtuneena on vokaalin lyhentymistä pitänyt myös Y. H. TOIVONEN *Suomi* 101: 266, »kun ensi tavua kauempana pitkiä vokaaleja ei ole ollut». Mukautuminen vokaalisointuun näyttäisi sekini hyvin aikaisin tapahtuneen.

Kun Lauri Kettunen hartaana äännehistorian tutkijana on eri kertoja asettunut vastustamaan ajatustani ominaisuudennimien johdinosan pitkän *ū*:n myöhäisestä alkuperästä pitäen edelleen kiinni Eesti Keelessä 1923: 166

painoton sonantti *i* erityisin edellytyksin tuloksena vartalon loppuvokaalin ynnä *i*:llä alkavan johtimen tai tunnuksen yhtymästä useissa muotoryhmissä, joissa toisin edellytyksin on esiintynyt *i*-loppuinen diftongi. Aikaisempi tutkimus oli näissä tapauksissa horjunut pitkän *i*:n ja *ij*-diftongin olettamuksen välillä, samalla kun käsitys tähän kuuluvien muutosten ja erityisesti pitkän *i*:n lyhentymisen tapahtumajoista oli ollut epämääräistä ja ristiriitaista. Tunkelon tutkimuksessaan selvittävä käsitys pääpainottomasta pitkästä *i*:stä osoittaa joka tapauksessa, että tämä poikkeus kantasuomen jälkitavujen yleisestä lyhytvokaalisuudesta perustuu kauttaaltaan eri tapauksissa eri aikoina tapahtuneeseen *i*-loppuisen diftongin sonantin asteittaiseen assimiloitumiseen jälkikomponentin kaltaiseksi, eikä lopullista siirtymistä diftongia-asteelta selvään pitkään sonanttiin ole mahdollista täsmälleen osoittaa ainakaan kaikissa kysymyksen tulevista muotoryhmissä. Toisaalta näyttäisi pitkä *i* varhain pyrkineen lyhenemään. Muuten voi kantasuomea nuoremmissa kielimuodoissa, jotka ovat säilyttäneet pääpainottoman diftongin, aina epäillä diftongin taholta lähtenyt vaikutusta, joka on johtanut sekundääriseen, alkuperäisistä suhteista riippumattoman pitkän *i*:n syntyyn ja säilymiseen.

(ja jo aikaisemminkin, esim. LVHA II 26) lausumastaan käsityksestä (ks. esim. Vir. 1926: 145, Vatjan ÄH 159 ja SM III B 181) ja kun hänelle keskustelu tietemme kysymyksistä on aina ollut mieluista, en usko pahoittavani hänen mieltään, vaikka hänelle omistetussa Virittäjän juhlanumerossa olen palannut asiaan kiinnittäkseni huomiota pariin kolmeen lisätapaukseen, joiden uskon tukevan kantaani. Lähtökohdakseni otan alaviitteen Kettusen esityksestä SM III B 183.

Pitäen siis »etümologistel põhjustel» johtimen pitkää *u*:ta puheenaolevissa sanoissa alkuperäisenä ja leimaten vastakkaisen käsityksen puolesta esitetyt tosiasiat »vanhan kirjakielen teorioitujen viittausten mukaan» tehdyiksi olettamuksiksi (ks. SM III B 181) Kettunen selittää esim. karjalan *vanhuš*: *vanhuon*, *pahuš*: *pahuon* tyyppin konsonanttivartaloisten muotojen (*vanhuš*, *viärüttä* jne.) lyhyen *u*:n ja *ü*:n analogiseksi, yleistyneeksi vokaalivartaloisista muodoista, joissa taas olisi tapahtunut äänneilallinen lyhentyminen supistumadiftongin alkukomponentissa: *vanhüen* >> *vanhuon*, ks. SM III B 183. Hän ei ole kuitenkaan voinut olla kiinnittämättä huomiota erääseen yksityistapaukseen, joka lienee hänestä aluksi näyttänyt tätä selitystapaa häiritsevältä ja joka on siksi vaatinut oman selityksensä: »Karjalan esimerkkikokoelmistani löydän astevaihtelu suhteen *laisuš* (t. *laisuš*): *laiskuon*, joka (jollei koko vaihtelu ole mukautumista) ei kuitenkaan lopulta ole muuta kuin odotuksen mukainen siinäkin tapauksessa, että kantasuomalaisena lähtömuotona on *laisküš*. Tulivathan heikon asteen edellytykset täytetyksi, kun tavu (vaikka vokaaliltaan pitkä) oli umpinainen. Loppu-*i*:n kato on näissä tapauksissa ilmeisesti jo kantasuomalainen.» Esimerkki on todellakin mielenkiintoinen ja tärkeä, mutta siitä annettu selitys ei vakuuta. Käsitystä, että pitkävokaalisen umpitavun alkuun olisi kehittynyt heikko aste, ei voida tukea ainoallakaan toisella tapauksella, jossa pitkän vokaalin alkuperäisyyttä ei edes »teorioitujen viittausten» perustuksella voitaisi asettaa epäiltäväksi ja jossa tavun umpinaisuus olisi alunalkuista. Kaipaa jotakin vakuuttavampaa, jotakin kouraantuntuvampaa, kuin mitä edelläolevassa sitaatissa on esitetty. Jos yks. nominatiivin vokaalin oletettu alkuperäispituus todellakin olisi kohtisuoraa perintöä *vuosi* < *vōsi sanan ensi tavun alkup. kvantiteetista, voitaisiin yhtä hyvin väittää myös, että kysymyksessä olevan tavun alkuperäinen avonaisuus (*laiskösi tjs.) tai mahdollisesti kysymyksessä olevan tavun alkup. supistumaluonne (*laiska-ōsi tjs.) tai ehkä molemmat seikat yhdessä ovat tarjonneet aivan erityisen vankat vahva-asteisuuden edellytykset kantavartalon loppukonsonantismille, ja tämän väitteen tueksi voitaisiin viitata nykykielen jokseenkin poikkeuksettomaan vahva-asteisuuteen: *saituus*, *noituus*, *pituus*, *wutuus*, *totuus*, *arkuus*, *vakuus*,

raakuus, halpuus, hoikkuus, jäykkyys, tarkkuus, kuninkuus jne. Niin, en todellakaan ymmärrä, miksei tällekin tielle voitaisi joutua. Kun en kuitenkaan tunne kutsumusta tähän suuntaan ja kun kuitenkin pidän *laisuštapausta* sangen tärkeänä renkaana tarkasteltavanamme olevassa ketjussa, tämä johtuu siitä, että annan näille muodoille alusta alkaen toisen tulkinnan kuin Lauri Kettunen.

Ensiksikin yhtyisin Kettusen sulkeissa lausumaan varaukseen: vaihtelu *laisušt*: *laiskuon* on mukautumista, aivan kuin *laisistella* 'laiskotella', *lašettoa* 'laskettaa', *riesät* 'rieskat' yms. ovat karjalalle tyypillisiä mukautumistuotteita. Mutta ominaisuudennimien joukossa *laisušt* ~ *laizušt* ei ole ainoa tapaus laatuaan, vaan se nojautuu toisiin, nyt jo lähes olemattomiin huvenneisiin, joissa vastaavanlainen heikkoasteisuus on vanhaa perua, tämän sanaryhmän alkurakenteeseen — joskaan ei vielä sen oletettuun prototyyppiin — kuuluvaa. Genetzin pohjoiskarjalaisissa aineksissa Suomi II 14: 123, 182 on sana *piu*št ~ *pivu*št: *piduvuo-* 'pituus', joka käsitykseni mukaan edellyttää alkuperäistä *pidus: *pituden. Lönnrotin sanakirja tunsi jo ennen tämän julkituloa murteellisen sanan *pidus* = pituinen. Tämän Lönnrot olisi voinut konstruoidakin puheenaolevan karjalaisen muodon mukaan, vaikka hänen olisi siinä tapauksessa odottanut viittaavan nimenomaan karjalaan, niinkuin hän viittaa karjalaan muodosta *pivus* = *pidus*, *pituus*. Jää siis olemaan mahdollisuus, että myös jostakin suomen murteesta on todettu normaalistettua *pidus* asua vastaava muoto. Tyypin kantasuomalaisuudesta saamme joka tapauksessa täyden varmuuden, kun voimme karjalaisen esimerkin rinnalle asettaa täysin vastaavan etelävirolaisen. Lauri Posti on Eesti Keelessä 1937: 98—99 lue-tellut eri lähteistä useilta paikkakunnilta esimerkkejä sellaisia kuin *kaitte jalä piu*' 'kahden jalan pituinen', *kolm sülv piu*ttä 'kolmen sylen pituinen', ja itse olen jo aikaisemmin merkinnyt tähän kuuluvana vanhasta kirja-vi-rosta, eräästä Johann Gutsclaffin suorittamaksi päätelystä muutamien Vanhan Testamentin kirjojen viro-nnoksesta n. 1650:n paikkeilta seuraavan: »Nellakantlick ninck kattedör-ralick peab se ollema, *ütte wassa piu*ttä, ninck *ütte wassa laijutta*» (2. Moos. 28: 16, ks. SAARESTE ja CEDERBERG Valik Eesti kirjakeele vanemaid mälestisi I 114, vrt. suomeksi 1642: »kämnenen leweys pitä oleman hänen pituudens, hänen leweydens käm-nenen leweys», nyk.: »vaaksan pituinen ja vaaksan levyinen»). Verratta-koon sanontaa edelleen Agricolan esimerkkiin »Pitekö mös waimotki heiden Rumins Hedelmet sömen, nekin noorimmat Lapsucaiset, *tuscal waaxan piu*tuet?» III 571 tai Martin sanoihin »*kynären pitudhella kadhikalla*» 66: 17, koska nämä samalla valaisevat itse konstruktion (»vaaksan pituus») iki-vanhuutta (tästä tarkemmin OJANSUU Vir. 1903: 11 ja POSTI mp.). Mie-

virolaisista *koruita* 'korkuinen (oik. korkeuttaan)', jonka hän palauttaa alkuperäiseen (*korvus :) *korvutta(*hen*), ja *ütlš korgu* 'ühekõrgused' < *korvudet. Huom. myös suomen *korkuinen*, joka edellyttää samaa ominaisuudennimikantaa. Edelleen liittäisin virosta tähän sanan *kohus* : *kohuse* 'velvollisuus, tehtävä' ~ *kohus* : *kohtu* (partitiivi paitsi *kohust* myös *kohut!*) 'oikeus, kohtuus, tuomioistuin' jne., joka on *kohta* 'paikka' sanan johdannainen ja suomen *kohtuus* sanan vastine, heikkoasteisuudessaan vain vanhemman piirteen säilyttänyt. Mahdottomana en pitäisi sitäkään, että suomen *yhdys* 'föreningstillstånd', jota itsenäisenä sg. nominatiivina tuskin käytetään, mutta josta Lönnrot mainitsee pl. inessiiviesimerkin »*ne ovat yhdyksissä de äro förenade, sitta fast i hvarandra*», olisi vanha ominaisuudennimijohdannainen: *ühdüs : *ühtüden, jonka asemesta myöhemmin on ruvettu käyttämään asuja *yhtyys* (esim. Ljungo Tuomaanpoika *yhtys* Ml 76, Finno *yctyydhen* Vk. esip., 1642-vuoden Raamattu *yhtyttä* Syr. 19: 2, Forseen *yhtyttä* RWL 5) ja *yhteys* (tietoja vasta Jusleniuksen sanakirjasta lähtien).

Martti Rapola.